

4.1. Dodenmars

In januari 1945 staan de Russen voor de poorten van Auschwitz. Op 18 januari 1945 krijgen Roosje, haar twee Belgische vriendinnen Rachel en Martha en duizenden anderen bevel van de SS om zich klaar te maken voor vertrek uit Auschwitz-Birkenau. De gevangenen die nog kunnen lopen, worden naar het westen gedreven voordat het kamp wordt bevrijd. Wie te ziek is, blijft achter. Martha en Roosje lopen tussen 18 januari en 23 april 90 kilometer in ijzige sneeuwstormen. Vanaf de stad Loslau (nu in Polen gelegen) gaan zij per goederentrein verder. Via het kamp Ravensbrück komen zij op 30 april 1945 in Hamburg aan. Rachel overlijdt onderweg.

De tocht die zij maken is een van de vele in die barre wintermaanden van 1945. Deze tochten zijn later 'Dodenmarsen' genoemd. Slechts een klein deel van de gevangenen overleeft zo'n tocht.

OPDRACHT 1

In bron 1 hoor je hoe de Nederlander Rob Cohen zijn dodenmars heeft doorstaan. Rob is in 1943 als 17-jarige Joodse jongen in Amsterdam opgepakt en uiteindelijk in het zogenaamde Kanadalager van Auschwitz terecht gekomen.

- Op welke manier overleeft Rob Cohen de dodentocht in de trein (bron 1)?
- Hoe oordeelt hij daar zelf over?
- Ben je het eens met zijn oordeel? Waarom wel/niet?

BRON 1

De joodse Rob Cohen wordt in 1943 in Amsterdam opgepakt. De 17-jarige jongen wordt via Vught en Westerbork naar het vernietigingskamp Auschwitz afgevoerd. Daar komt hij terecht in het zogenaamde Kanadalager, een betrekkelijk gunstige afdeling van het kamp. Op 18 januari zijn de Russen Auschwitz zo dicht genaderd, dat het bevel tot algehele ontruiming wordt gegeven. Alles wat nog enigszins kan lopen, moet vertrekken

Bekijk de video hier: <https://vimeo.com/311507078>

OPDRACHT 2

Met haar twee hartsvriendinnen onderneemt Roosje de voettocht naar het westen. Rachel loopt moeilijk nadat zij door een bewaakster mishandeld is. Toch wil zij mee want zij is bang door de SS vermoord te worden als zij in Auschwitz achterblijft.

Bron 2 beschrijft de laatste momenten van het samenzijn van Rachel, Roosje en Martha.

- Lees bron 2. Vind jij de beslissing van Roosje om uit de rij te stappen en de SS-er aan te spreken vooral ...
 - Moedig?
 - Wreed?
 - Dom?
 - Medelevend?
 - Of wil je die anders omschrijven?

- Leg uit waarom je dat vindt.

BRON 2

Rachel en Roosje.

We lopen nu al uren. Met Martha gaat het goed, maar Rachel sleept meer en meer met haar been. We praten met elkaar en ook Rachel beseft dat ze het niet lang zal volhouden. (...)

Dan komt het bericht dat de Russen zouden zijn doorgebroken. We moeten verder en sneller. Rachel sleept nu zo erg dat ze nauwelijks kan lopen. Alleen met onze ondersteuning gaat het nog. Rachel praat over afscheid terwijl we met ons drieën zo gearmd lopen. Ze is realist. Martha en ik spreken haar niet tegen. Rachel vraagt ons om naar haar huis te gaan, haar broer of zus te zoeken. Haar ouders zijn al een tijd geleden naar het kamp gestuurd. Die zullen niet meer leven. (...)

Op die manier dicteert zij haar testament. Even later zegt ze: 'Laat me nu maar los. Jullie redden het ook niet als je mij moet voortslepen. Ik heb straks geen pijn en angst meer. Ik heb er vrede mee. Ik heb jullie lief. Kus me en adieu'. (...)

Ik stap uit de rij naar een SS'er die vlakbij loopt en vraag in het Duits of we even uit de stoet mogen om afscheid te nemen van onze stervende vriendin.

Paul Glaser, Dansen met de vijand, 221

4.2. Thuiskomst?

Als de Duitsers zich in mei 1945 overgeven, willen de meeste kampoverlevenden zo snel mogelijk naar huis. Maar is dat huis er nog? Wie van de familie heeft het overleefd? Zit men eigenlijk wel op je te wachten? Hoe reageren de 'thuisblijvers' op jou?

Als je je sterk genoeg voelt om te gaan, vertrek je. Het spoor in Duitsland werkt niet meer normaal. Daarom rijd je soms een stukje mee met een Amerikaans of Engels legertransport, maar de meeste tijd moet je toch lopen. Zo zijn in het verslagen Duitsland na mei 1945 honderdduizenden mensen onder weg.

De bevrijding begint voor Roosje en Martha in Hamburg waar hun dodenmars eindigt. Deense overlevenden worden er geruild voor Duitse krijgsgevangen soldaten. Roosje en Martha worden voor Denen aangezien en komen in Zweden terecht, omdat het Zweedse Rode Kruis optreedt voor alle Scandinavische slachtoffers.

OPDRACHT 3

Anders dan veel andere gevangenen heeft Roosje na haar bevrijding niet veel zin om direct naar Nederland terug te keren. Haar ervaringen met 'thuis' zijn niet zo goed.

- Bedenk 3 redenen waarom Roosje niet veel zin heeft om naar Nederland terug te keren. Noteer die. Gebruik daarvoor informatie uit de vorige lessen.

OPDRACHT 4

Na de oorlog keerden de Joden die de kampen hadden overleefd terug naar Nederland. Hoe ontving de Nederlandse bevolking hen? Onderzoekers hebben verschillende reacties aangetroffen:

1. Men geloofde de verhalen die de teruggekeerde Joden vertelden niet – ongeloof dus.
 2. Men reageerde door de teruggekeerde Joden (nog steeds) te discrimineren en antisemitisch te bejegenen – discriminerend dus.
 3. Men was blij dat zij levend uit de kampen waren teruggekeerd – verheugd dus.
 4. Men schaamde zich omdat dit in hun land met hun landgenoten was gebeurd – schaamte dus.
 5. Andere soorten reacties die in de bronnen 3 t/m 6 te vinden zijn, maar die door de onderzoekers niet zijn genoemd.
- Bestudeer de bronnen 3a, 3b, 3c, 4, 5 en 6. Noteer vervolgens welke bron volgens jou bij welke soort reactie hoort en leg uit waarom je die keuze maakt. Als je keuze 5 maakt, omschrijf dan ook hoe je die reactie zou willen noemen.

BRON 3A

DE INTELLECTUELE VROUW

Amsterdam, 1945

We spraken met Nederlandse vrienden over de oorlog en hoe dankbaar we moesten zijn dat het voorbij was. De intellectuele vrouw vertelde over de ellende in Nederland, over het voedseltekort, over de kolennood, over de onderdrukking. Ze zei dat het 'opgesloten' gevoel in een klein land zo erg was geweest. Wij waren van oordeel dat dit niet tot de meest ondraaglijke dingen behoord kon hebben.

De intellectuele vrouw zei: 'Maar jullie zijn er tenminste uit geweest'

Vandaag ontkent ze dit óóit te hebben gezegd ... maar kan ik zoiets bedenken?'

Jo Spier, Dat alles heeft mijn oog gezien. Herinneringen aan het concentratiekamp Theresienstadt, Amsterdam/Brussel, 1978

BRON 3B

BOER KLOK

Broek in Waterland, 1945

Boer Klok woonde midden in het weiland. Hij wist ieder kievitsnest te zitten en we kregen voor de oorlog dikwijls kievitseieren van hem. Ik ging hem na onze terugkeer direct opzoeken. 'Kijk eens wat ik voor je heb', zei Klok. Hij had de oogst van vijf kievitseieren in een 'waterglas' voor ons bewaard. Hij deed de eieren in een bruinpapieren zak en gaf ze me. 'Ik was er altijd van overtuigd dat ik jullie terug zou zien', zei Klok.

Jo Spier, Dat alles heeft mijn oog gezien. Herinneringen aan het concentratiekamp Theresienstadt, Amsterdam/Brussel, 1978

BRON 3C

DE BEWARIËRS

Broek in Waterland, 1945

We hadden in 1940 allerlei dingen bij bekenden in bewaring gegeven. Het terugvragen was geen succes.

Een van de bekenden zei: 'Eens gegeven blijft gegeven!' Het ging om een mooi scheepsmodel.

Een ander zei: 'We zijn zo aan het antieke kastje gewend geraakt. We willen het graag houden'.

Een 'vriendin' zei: 'We hebben jullie linnengoed in 1944 weggegeven. We dachten: jullie komen toch niet terug'.

Jo Spier, Dat alles heeft mijn oog gezien. Herinneringen aan het concentratiekamp Theresienstadt, Amsterdam/Brussel, 1978

BRON 4

De thuiskomst van G.L. Durlacher

Mijn buurvrouw begroet mij vriendelijk maar verbaasd. Zij herkent mij en vraagt mij binnen. Zij bloost als zij naar mijn ouders en onze huisgenoten vraagt. Mijn antwoord onthutst haar en zij probeert haar verwarring te verbergen door haar echtgenoot te roepen. Als hij in de deuropening verschijnt stekt mijn adem. Nog voor ik zijn ogen zie, zie ik zijn pak. Het is het pak van mijn vader, het grijze pak met visgraatmotief.

G.L. Durlacher, Quarantaine, geciteerd in <https://horl.yolasite.com/terugkeer-joden.php>

BRON 5

De thuiskomst van Beppie Bosboom en Eva Roselaar.

Bekijk de video hier: <https://vimeo.com/311507102>

BRON 6

De thuiskomst van mevrouw Gelderblom

Bekijk de video hier: <https://vimeo.com/311507121>

4.3. De overheid en de teruggekeerden.

Als Nederland in de meidagen door de Duitsers wordt bezet, vlucht de Nederlandse regering naar Engeland om vandaar de strijd voort te zetten. Tijdens haar verblijf in Londen denkt zij na over de vraag hoe de oorlogsslachtoffers na afloop van de oorlog behandeld moeten worden. In 1944 wordt besloten dat er na de oorlog geen onderscheid gemaakt mag worden tussen joodse oorlogsslachtoffers en andere oorlogsslachtoffers.

Joodse Nederlanders zijn het later niet eens met die beslissing.

OPDRACHT 5

- In de inleidende tekst wordt gesproken van Joodse en andere oorlogsslachtoffers. Zoek in bron 7 uit wie die andere slachtoffers waren.
- Leg uit welk doel de Nederlandse regering in Londen volgens jou zal hebben gehad om Joodse oorlogsslachtoffers en niet-Joodse oorlogsslachtoffers gelijk te behandelen.
- Vind je het terecht dat Joodse oorlogsslachtoffers en niet-Joodse oorlogsslachtoffers gelijk behandeld moesten worden? Met andere woorden: vind je de keuze die de regering heeft gemaakt juist? Licht je antwoord toe.

BRON 7

Nederlandse verliezen door de oorlog en het Joodse aandeel daarin.

Bekijk de video hier: <https://www.niod.nl/nl/vraag-en-antwoord/verliezen-nederlandse-bevolking>.

OPDRACHT 6

Na de oorlog betaalt Duitsland schadevergoeding aan de oorlogsslachtoffers voor het leed dat hen is aangedaan. Die vergoeding ('Wiedergutmachung') wordt via de Nederlandse overheid uitgekeerd aan de slachtoffers, als die er een beroep op doen. Roosje maakt in 1945 ook aanspraak op deze regeling. Pas na lange tijd (1964) krijgt zij een reactie.

Geef commentaar op de woorden van de ambtenaar in bron 8. Kies daarbij uit:

- Ik vind dat de ambtenaar logisch reageert (+ toelichting);
- Ik vind dat de ambtenaar discrimineert (+ toelichting);
- Ik vind dat de ambtenaar kil en koud reageert (+ toelichting)
- Ik vind dat de ambtenaar eigen keuze (+ toelichting).

BRON 8

'Wiedergutmachung'.

Antwoord in 1964 van een Nederlandse ambtenaar op de aanvraag van Roosje voor schadevergoeding. Daaruit het volgende fragment

Hoewel ik zeker begrip heb voor de door u aangevoerde redenen, welke u aanleiding gaven zich tot mij te wenden, spijt het mij u te berichten dat het mij onmogelijk is aan uw verzoek te voldoen.

Mijn bureau wordt overstelpt met schriftelijke en telefonische verzoeken van gelijke strekking als het uwe.

De extra behandeling van deze verzoeken zou een ontstellende hoeveelheid extra werk met zich meebrengen, welke uiteraard tot grote vertraging in de normale afdoening van de aanvragen zou leiden.

U zult derhalve nog enig geduld moeten hebben (...)

Ik zal het ter vermijding van extra werkzaamheden op prijs tellen indien u verdere correspondentie c.q. telefonische aanvragen achterwege zoudt laten.

Paul Glaser, Dansen met de vijand, Amsterdam, 2016, 276/277

Samenvatting:

De ambtenaar schrijft dat hij begrip heeft voor het verzoek van Roosje, maar dat het op dat moment te veel werk en tijd kost om haar verzoek nader uit te zoeken. Zij moet nog enig geduld hebben.

OPDRACHT 7

Waarom reageren de Nederlandse bevolking en de Nederlandse autoriteiten zoals ze reageren op de terugkeer van de Joden uit de kampen?

- Bespreek met elkaar welke verklaringen in de bronnen 9 en 10 worden gegeven voor de houding van de Nederlanders na 1945.
- Welke verklaring vind je de beste? Waarom?

BRON 9

Nederland, bedankt!

De historicus Aalders beschrijft de omstandigheden direct na de oorlog in Nederland.

Bekijk de video hier: <https://vimeo.com/312598284>

BRON 10

Oplevend antisemitisme in 1945.

In 1945 bestaat in Nederland het antisemitisme nog steeds. Het neemt in de zomer van 1945 zelfs weer toe. De onderzoekster Dienne Hondius verklaart dat als volgt:

De Duitsers hebben tijdens de oorlog systematisch verschil aangebracht tussen jood en niet-jood. De joden werden stapsgewijs van de niet-joden geïsoleerd. De anti joodse maatregelen kwamen niet allemaal tegelijk maar stuk voor stuk. Elk apart maakten ze misschien op veel niet-joden niet zo'n heel diepe indruk. Hierdoor werd op een betrekkelijk onzichtbare manier onderscheid aangebracht tussen joden en niet-joden. Zo ontstond een kloof tussen joden en niet-joden.

Doordat de twee groepen uiteindelijk nog nauwelijks openlijk met elkaar contact hadden, konden de deportaties in 1942 eigenlijk vrij onopvallend beginnen. Van deze gang van zaken zijn met name de niet-joden zich niet altijd bewust geweest. In de zomer van 1945 was mede daardoor het lot van de joden bij de meeste Nederlanders onbekend.

Dienne Hondius, Antisemitisme in Nederland, vlak na de bevrijding: een onderzoek naar negatieve reacties van niet-joden op terugkerende joden in de zomer van 1945,

<https://psychotraumanet.org/nl/antisemitisme-nederland-vlak-na-de-bevrijding-een-onderzoek-naar-negatieve-reacties-van-niet-joden>

Afsluitende opdracht

OPDRACHT

De titel van dit thema is: 'Thuiskomst?' Werk in tweetallen.

- Vat samen waarom voor deze titel zal zijn gekozen.
- Bedenk voor dit thema een andere titel dan 'Thuiskomst?' en laat die controleren door je docent.
- Maak vervolgens een woordweb met in het midden jullie nieuw gekozen titel.
- Noteer in dit woordweb met drie tekstballontjes waarom jullie voor deze titel hebben gekozen.
- Koppel aan ieder tekstballonnetje twee bronnen die duidelijk maken waarom je die andere titel hebt gekozen.

Bezinning

OPDRACHT

In de inleidende les heb je een standpunt gekozen bij de vraag: 'Vind jij dat sommige mensen meer rechten moeten hebben dan andere mensen?'

- Is dat standpunt wel/niet veranderd? Leg in beide gevallen uit wat er bij jou toe heeft geleid om je standpunt wel/niet te wijzigen.

Toen en nu